

**Відділ культури і туризму
Конотопської міської ради Сумської області**

**Конотопський міський краєзнавчий музей
ім О.М. Лазаревського**

Конотопські читання

Випуск VII

**Харків
Конотоп
2016**

Робота над дослідженням нагород та почесних відзнак Конотопської міської ради продовжується.

Джерела та література:

- 1.ФР-4259, оп.5, с.564, арк.163, 164;
- 2.ФР-4259, оп.4, спр.651, арк.150;
- 3.ФР-4259, оп.4, спр.697, арк.57;
- 4.ФР-4259, оп.4, спр.744, арк.31;
- 5.ФР-4259, оп.4, спр.782, арк.28;
- 6.ФР-4259, оп.4, спр.789, арк.31;
- 7.ФР-4259, оп.4, спр.865, арк.118;
- 8.ФР-4259, оп.4, спр.940, арк.8;
- 9.ФР-4259, оп.5, с.350, арк.23;
- 10.ФР-4259, оп.5, с.576, арк.102;
- 11.ФР-4259, оп.5, с.700, арк.22;
12. ФР-4259, оп.5, с.776, арк.99;
- 13.ФР-4259, оп.5,с.821, арк.113;
- 14.ФР-4259, оп.5, с.859, арк.90, 91;
- 15.ФР-4259, оп.5, с.899, арк.17,18;

* документи на даний час не описані і знаходяться на впорядкуванні у виконавчому комітеті Конотопської міської ради.

Горова А.О.

Іван Мазепа і Батурин у літературних творах українських авторів

першої половини ХХ ст.

Більшість письменників в творах про гетьмана Івана Мазепу згадують столицю Гетьманщини - Батурин, однак, залежно від ставлення влади до гетьмана, в різні періоди по-різному. Тому й виникла потреба проаналізувати вимоги

цензури до цієї проблематики і відповідність їм українськими письменниками першої половини ХХ ст..

Сучасні історики все частіше звертаються до теми відображення трагічних подій в Батурині 2 листопада 1708 р. в українському дискурсі гетьмана Івана Мазепи, яскравим прикладом цьому є дослідження В.Б. Яценка [18]. Яскрава особистість Мазепи протягом трьох століть привертала увагу не лише істориків, а й письменників. Як зауважив історик Сергій Білокінь, «джерел для дослідження життя й діяльності українського гетьмана безліч. Численні й прецікаві документи розпорошено в російських і західноєвропейських архівах та газетних сховищах. Ці матеріали ретельно вибірували й публікували такі українські вчені, як Дмитро Бантиш-Каменський, Осип Бодянський, Никандр Мовчанівський, Ілько Борщак, Борис Крупницький, Богдан Кентржинський і Орест Субтельний, чільне місце в українській мазепіані займає праця Миколи Костомарова «Мазепа і мазепинці». Свого часу видатному гетьману присвятили свої твори Даніель Дефо, Вольтер, Байрон, Олександр Пушкін, Віктор Гюго» [1, 311].

В даній же статті піде мова про відображення гетьманської столиці Батурина в літературних творах українських авторів першої половини ХХ ст. В останні десятиліття було написано декілька дисертацій, в яких Коновалова М.М. і Тарасова О.В. дослідили еволюцію художнього образу І. Мазепи в фольклорі і літературі в різні періоди [3; 14]. Автори акцентували свою увагу саме на особистості гетьмана, його характері. Однак літературні твори, на основі яких робилися дослідження, несуть набагато більше інформації. В них можна простежити зміну свідомості українців початку ХХ ст., їх ставлення до історичної минувшини нашої держави.

Значення друкованого слова в духовному самоствердженні народу важко перебільшити. ХХ ст., а особливо перша його половина, характеризувалася

динамічними змінами видавничої політики. Революції, війни, державотворчі змагання і, зрештою, встановлення радянської влади, мали безпосередній вплив на зміст і завдання української періодики і всієї друкованої літератури. В цих умовах розвивалася тенденція об'єктивно-історичного підходу до творення образу гетьмана Мазепи [15, 14]. Залежно від історичних реалій в державі, можливе таке хронологічне окреслення літературного процесу I половини ХХ ст.:

1. Початок ХХ ст. (до 1917 року). Ці хронологічні межі визначаються перебігом революції 1905-1917 рр. У цей період відбувається становлення модерністських напрямів, поширюється українська періодика;

2. Період революції і національного державотворення. Література за часів Центральної Ради, УНР.

3. Літературний процес 20-х - 30-х років. Це період насадження комуністичної ідеології, період «розстріляного відродження» [13, 6].

Революційні заворушення в Росії наприкінці 1905 р. дали поштовх розвитку української видавничої справи. Царським Маніфестом від 17 жовтня 1905 р. було декларовано всі громадянські права, проголошувалася і свобода друку. Наступним Маніфестом від 24 листопада 1905 р. обнародувалися тимчасові правила про друк, де узаконювалася діяльність української преси і книгодрукування. Настало бурхливе відродження українського друку. На початок 1906 р. в Україні вже працювало 17 україномовних видавництв і 13 з них у Києві. Однак дуже скоро консервативна владна верхівка повернулася до старих перевірених методів контролю, якими користувалася аж до лютневих подій 1917 р. [15, 247-248].

Початок ХХ ст. висунув на перший план історичне оповідання, тематичні обшири якого творилися у трьох вимірах: твори на тему національного минулого, історичне життя без зв'язку з Україною й оповіді про митців минулого [15]. У руслі першого виміру працювали українські письменники Василь Різниченко та Олелько Островський. Починаючи з 1915 року, виходили доволі численні Різниченкові брошури з краєзнавства та історії Гетьманщини – козацько-старшинської державності XVII-XVIII ст.. Це твори «З минулого Батурина» (ч. 1-2. К., 1916) та «Батуринський шлях» і ін. (К., 1916) [2, 109; 11; 12]. О. Островський протягом 1917-1918 рр. видав низку популяризаційних творів, присвячених гетьманові Мазепі: історичні оповідання «Руйнування Батурина»(1913), «Полтава»(1917), драма «Гетьман Іван Мазепа»(1918) [7; 8; 9]. Беручи за основу окрему історичну подію, автор відтворював не історичну постать гетьмана, а епоху, суспільство. За інформативним наповненням ці невеличкі за обсягом художні твори тяжіли більше в бік журналістики й просвітництва. З наукової точки зору найпопулярніші серед читацького загалу брошури цих авторів являють собою компіляції з відомих праць Костомарова і Єнсена. З першоджерелами, на жаль, ні Різниченко, ні Островський тоді ще не працювали.

Другий період характерний піднесенням національної ідеї. Повалення царизму в лютому 1917 року, утворення Української Центральної Ради, а згодом і проголошення Української Народної Республіки мали позитивний вплив на розвиток історичної думки. В умовах будівництва української державності великої актуальності набули історичні приклади чесного і самовідданого служіння Україні, боротьбі за її незалежність. В цей час

спостерігається попит на національного героя, яким і став для багатьох Іван Мазепа [15].

Показовим прикладом реабілітації славного імені гетьмана став Гнат Хоткевич – видатний український письменник, бандурист, театральний і громадсько-політичний діяч, автор науково-популярної розвідки «Гетьман Іван Мазепа», яка вмістила розповідь про трагічні події в Батурині 13(2) листопада 1708 року. Вона була написана у 1917 році і надрукована тоді ж харківським видавництвом «Просвіта».

В полі зору письменника видатна постать Івана Степановича Мазепи. На відміну від оповідань того ж Різниченка, невеликий обсяг розповіді Хоткевича вміщує багатий літописний і архівний матеріал, що є характерною рисою цього періоду, хоча певним чином і ідеалізує особистість гетьмана, однак стиль викладу – легкий, динамічний і емоційний.

З неймовірним болем і трагізмом Гнат Хоткевич описує знищення Батурина. Автор засуджує зраду прилуцького полковника Івана Носа. Якби не він, то Олександр Меншикову не вдалося б взяти оборонні стіни Батурина, адже «козаки відбивалися, як льви, несила московська була подолати козацтво». Щоб описати масштаби злочину московського війська автор наводить цитату із «Історії Русів»: «Выбил всех до единого, не щадя ни пола, ни возраста, ни самых ссущих младенцев ... самая обыкновенная казнь была четвертовать» [12, 99]. Зважаючи на всі лиходійства, які Москва принесла на українські землі, письменник впевнений, що колись настане Страшний Суд «і на тім Суді відшукаємо ми Меншикова з царем Петром та поставимо перед ними усіх замучених батуринців» [17, 100].

Ще на початку ХХ ст. письменник дійшов до висновку: «Народ стогне від московського насильства, зрештою, вся психологія українська зовсім інша, ніж московська. Москаль жився з рабством – українець

вільнолюбець; москаль централіст-самодержавець – українець демократ-конституціоналіст; москаль грубий деспот – українець шанує людське достоїнство. Вони попросту не можуть зговоритися, не можуть зрозуміти один одного» [17, 86].

З початку 1920-х, зі встановлення радянської влади, починається новий етап літературного процесу: видавнича політика різко змінюється, вводиться жорстка цензура, накладається ціла низка обмежень і заборон. 6 жовтня 1922 року було створено Головне управління з питань літератури та видавництва (Головліт), об'єднавши під одне управління всі види тотального контролю над друком [16, 247]. З цього часу українська історична романістика розвивалася однобоко, поза увагою українських поетів і письменників залишилися трагічні події періоду Руїни, і епохи гетьманування Івана Мазепи. На радянському просторі постать гетьмана офіційно спотворювалась, його дії вважалися зрадницькими. В світлі цих подій заборонено було говорити і про знищення гетьманської столиці Батурина 13 (2) листопада 1708 року. До героїв свого часу, які не побоялися написати про Мазепу, можна віднести Богдана Сильвестровича Лепкого і Володимира Миколайовича Сосюру.

Богдан Лепкий є автором епопеї-пенталогії «Мазепа», до якої входять: «Мотря» (дві книги), «Не вбивай!», «Батурин», «Полтава» (дві книги: «Над Десною» і «Бої»), «Мазепа» (з-під Полтави до Бендер). Він - перший український письменник, який в форматі художнього твору показав гетьмана Мазепу як патріота України, висвітлив його мужній і рішучий крок до визволення України з-під московського ярма, при цьому не ідеалізуючи його особу [4, 6]. У 20-ті роки письменник задумував написати великий прозовий твір-трилогію, однак в процесі роботи епопея розрослася до п'ятьох творів у сімох книгах. Робота над темою Мазепи потребувала від письменника неабиякої мужності. Перед Лепким стояло завдання – зламати

стереотипи, які склалися у західноєвропейських, російських, польських і, певною мірою, українських поглядах на цю історичну особистість [10, 562]. Письменнику вдалося створити дуже цінний і інформативний твір. Адже в ньому вміщені не лише історичні події, пов'язані з життям і діяльністю Івана Мазепи, а й описи гетьманського Батурина, місцеві топоніми, сторінки повсякденного життя. Це дає можливість краще зрозуміти епоху, тогочасне суспільство, розширити свої географічні й етнографічні знання.

Ще за життя Б. Лепкого було нагороджено Мазепинським перснем, що був найбільшою нагородою Української Народної Республіки. Але за цей же твір автор був заборонений в Радянській Україні. У 1959 р. трилогія була видана видавництвом Миколи Денисюка в Чикаго і лише за незалежності в 1991 р. видана на Батьківщині письменника, Львівським видавництвом «Дзвін», ще раз перевидана в 2004 р. видавничою фірмою «Відродження» в м. Дрогобич [4, 6].

Володимир Сосюра – видатний український поет, родом із шахтарського краю. Роботу над історичною поемою «Мазепа», поет розпочав у 1928 р., однак вдалось надрукувати лише уривок в журналах «Життя і революція» і «Літературний ярмарок» за липень 1929 р. В опублікованому епізоді йшлося лише про молодість Мазепи в ролі пажа при польському королі, задовго до його взаємин з Росією як гетьмана України, але Сосюру почали всіляко цькувати й жорстоко переслідувати, звинувачуючи в українському буржуазному націоналізмі. Завершив роботу над поемою письменник аж в 1959 р., однак вона була віднесена до «заборонених творів» і опублікувати її не вдалося. Вийшла в світ поема лише в 1988 р. в грудневому випуску журналу «Київ», але без вступу.

Описуючи важливі події з життя І. Мазепи, автор відважився згадати в поемі і пам'ятну осінь 1708 р., а саме каральну місію О. Меншикова в Батурині. Варто зауважити,

що сама назва міста в відповідному уривку не фігурувала, вказувалося лише «столиця України». Під тиском цензури поет навмисно завуальовано описував події і не конкретизував факти. Лише за допомогою художніх літературних прийомів йому вдалося відобразити героїчний супротив козаків, захисників міста, розкрити злочин Петра І проти українського народу. Поема В. Сосюри «Мазепа» пройнята високим патріотичним духом. Долаючи ідеологічні перепони, В. Сосюри вдалося певним чином зламати систему, донести до читача інформацію, яка стосується подій однієї з найзагадковіших сторінок нашої історії.

Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що вся перша половина ХХ ст. знаменувалася жорсткими цензурними рамками. Незважаючи на те, хто приходив до влади, традиція контролю роботи видавництв зберігалася постійно. Тому, більшість письменників, боячись гніву з гори, в своїй творчості оминали історичні сюжети періоду гетьманування Івана Мазепи. З початком революційних подій 1905 р. було зроблено спробу дещо демократизувати видавничу політику, однак вона дуже швидко втратила свою актуальність. Наступною віхою став період українських державотворчих процесів і характеризувався він відносною свободою літературної діяльності, але з приходом радянської влади утиски митців пера і видавництв почалися з новою силою і супроводжувалися арештами і репресіями. Всі літературні твори, в яких згадувався Батурин, не допускалися до друку, а самі письменники (В. Різниченко, О. Островський, Г. Хоткевич, В. Сосюра) за високу ідею заплатили власним життям. Як висловився політолог Євген Ланюк, «проблема існування особистості і, зокрема, особистості творчої, в суспільстві з визначеними державно-партійними пріоритетами, дуже часто ставала трагедією і особистості, і суспільства» [5].

Джерела та література:

1. Білокінь С.І. Іван Мазепа в об'єктивному і суб'єктивному світлі // Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя і пориви великого гетьмана. – К.: Радянський письменник, 1991. – С. 307-315.
2. Білокінь С.І. Краєзнавець і патріот Батурина Василь Різниченко // Матеріали науково-практичної конференції «Видатні діячі Батуринського краю», присвяченої 230-ій річниці з дня народження Петра Івановича Прокоповича. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 144 с.
3. Коновалова М.М. Гетьман Мазепа у фольклорі і літературі: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01. - Львів: нац. ун-т ім. І.Франка, 2001.- 18 с.
4. Кривонос Н.Ф. Б. Лепкий і Батурин // Слово Гетьманської столиці. – 2007. - №7. С. 6.
5. Ланюк Є. Доля митця в тоталітарному режимі. // Збруч. – 2013. - [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <http://zbruc.eu/node/6983>.
6. Лепкий Б.С. Мазепа: Трилогія. 1. Не вбивай. Батурин. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 568 с.
7. Островський О. Гетьман Іван Мазепа: Драма. – Золотоноша: 1918. – 107 с.
8. Островський О. Полтава (1709 р.): Істор. оповідання. – К.: «Польський друкар», 1918. – 60 с.
9. Островський О. Руйнування Батурина (1708 р.): Істор. оповідання. – Золотоноша: 1918. – 32 с.
10. Радевич-Винницький Я.К. Епопея Богдана Лепкого «Мазепа» // Мазепа: Трилогія. 1. Не вбивай. Батурин. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – С. 562-566.
11. Різниченко В.Ф. З минулого Батурина: Іст. нарис. Ч. 1-2. - К.: 1916. - 40 с.

12. Різниченко В.Ф. Батуринський шлях: Уривок з дорожніх споминів. - К.: 1916. -12 с.
13. Слюніна О. В. Українська література ХХ століття. – Харків: Вид-во НУА, 2014. – 156 с.
14. Сосюра В.М. Вибрані твори: В 2 т. — К.: Наук, думка, 2000. - Т. 2. - 552 с.
15. Тарасова О.В. Еволюція художньої рецепції образу гетьмана Івана Мазепи в українській літературі ХУІІ - ХХ століття [Текст]: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т., 2002. - 20 с.
16. Тимошик М.С. Історія видавничої справи; Підручник. - 2-ге вид., виправлене. - К.: Наша культура і наука, 2007. - 496 с.
17. Хоткевич Г.М. Два гетьмани. - К.: Дніпро, 1991. - 107 с.
18. Яценко В.Б.. Загибель Батурина в листопаді 1708 р. в українському дискурсі гетьмана Івана Мазепи // Сіверщина в історії України. Збірник наукових видань. – Київ-Глухів: «ВІО-поліграфісти», 2013. - №6. - С.237-247

Гриценко М.В.

**Гнат Яременко: художник, поет, педагог
(за матеріалами колекції
та архіву Чернігівського обласного художнього музею)**

У статті систематизовано біографічні відомості та проаналізовано аспекти творчості талановитого українського художника. Висвітлено особливості творів Г. Яременка, збережених у фондах ЧОХМ. Досліджується місце Гната Яременка (1874-1915) в художньому житті України кінця ХІХ – початку ХХ століття.